

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Muhammed Mücîr el-Hatîb el-Hasenî,
Marîfetu Medâri'l-İsnâd ve Beyânu Mekânetihî Fi İlmi İleli'l-Hadîs,

Riyad: Dâru'l-Meyman, 2007, (c.1-2), 1051 s.

Abdüs Samet Koçak*

Genel manada rivayetin özel manada ise merfû rivayetin korunması çabası, hicri ilk asrın ortalarına doğru fitnelerin olumsuz tesirlerinin hissedilir olmasıyla başlamıştır. İlk dönemde bu çaba isnâd sorma, ardından cerh ve tadil üzerine yoğunlaşmış ancak bütün bunlar sahih haberin genel ölçülerini ortaya koymaya yetse de daha hassas değerlendirmelere birçok konuda ihtiyaç duyulmuştur. Dolayısıyla bu durum, genel bir tenkidin ötesine geçen, herkesin yapamayacağı ancak hadis ilmine ömrünü vermiş, rivayette ve dirayette zirve isimlerin üstesinden gelebileceği *hadislerdeki illetler* konusu incelenmeye başlanmıştır.

İlel ilmi, hadis ilminin özü ve zirvesidir. Hadis tenkidinin mahiyeti ancak önde gelen hadis imamlarının, bir rivayette teferrüd¹ eden râvilerin hadislerinin kabulü ve reddi konusundaki ve birbirinden farklı rivayette bulunan râvilerin rivayetleri arasında tercih yapmadaki yaklaşımlarının misaller üzerinden detaylıca incelenmesi ve üzerine düşünülmesi sonrasında bir nebze anlaşılabilir. Buradaki en temel hususlar; râvilerin bölgeleri, tabakaları, hoca-talebe ilişkileri ve râviler hakkında istikra sonucu elde edilmiş bilgilerdir. Şüphesiz bu bilgiler içinde en önemlisi, *medâru'l-İsnâd* olarak bilinen farklı bölgelerdeki altı hadis imamı ve onların talebelerinin ve hadis ilmindeki derecelerinin bilinmesidir. İlk dönem-

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, İstanbul/Türkiye, akocak@fsm.edu.tr, orcid.org/0000-0001-9104-7784

1 Bir rivayeti herhangi bir râvinin tek başına rivayet etmesi.

de hadislerin önemli bir bölümü *medâru'l-isnâd* olarak bilinen ve hadisleri ilk defa tedvin eden bu altı hadis otoritesinden nakledilmiş olup ilminde onların ve talebelerinin rivayetlerini iyice öğrenmeden bir şey ortaya koymak mümkün değildir. Bu altı hadis imamın hadislerinin önemli bir kısmını bize nakleden talebeleri, aynı zamanda ilk musannef eserlerin de sahipleridir.

Medâru'l-isnâd konusu İslâmî rivayet geleneğinde bilinmekle birlikte oryantalist çalışmalarda bu konu *müşterek râvi* kavramı ile ifade edilmiştir. İki kavram zahiren benzemekteyse de bunlar farklı *hadis tarihi tasavvuru ve İslâm dini ve ümmeti hakkındaki farklı ön kabuller* gibi külli bakış açılarındaki farklar dolayısıyla iki zıt görüşü ispat için kullanılmışlardır. Medâr kavramı muhaddisler nezdinde hadise güveni inşa edici bir kavram iken, müşterek râvi, müsteşrikler nezdinde hadisin nasıl *sonradan ortaya çıktığını* gösteren bir kavram olmuştur. İslâm dünyasındaki akademik hadis çalışmalarının bir kısmı da kimi zaman doğrudan kimi zamansa dolaylı olarak müsteşriklerin teorileri ve ürettikleri sistemden beslenmektedir. Müsteşriklerin ortaya koydukları bazı terimlerin hadis ilminin/tarihinin gerçeği ile örtüşmediğini ortaya koymak suretiyle onlara verilen cevapların yanında ve belki de daha öncelikli olarak *medâr* gibi müsteşriklerin bazı kavramlarının klasik hadis literatüründeki karşılığı olarak sunulan/anlaşılan önemli kavramların, klasik dönem hadis kaynakları üzerinden çalışılarak vakîyaya uygun bir şekilde ortaya konması, hiç şüphesiz bu ilmin doğru anlaşılması ve hadis ilminin vakîyasına uygun bir tasavvurun ortaya konmasına hizmet edecektir. İşte bu değerlendirme yazısında, bu alandaki önemli bir boşluğu doldurmayı hedefleyen, günümüzün önde gelen hadis âlimlerinden Prof. Dr. Nûreddin İtr hocanın danışmanlığında Dr. Mücîr el-Hatîb tarafından Ümm Dürman Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak hazırlanıp 2007 yılında Riyad'da basılan *Marifetu Medâri'l-isnâd ve Beyânu Mekânetihî Fi İlmi İleli'l-hadîs* adlı eseri tanıttacağız.

Marifetu Medâri'l-isnâd ve Beyânu Mekânetihî Fi İlmi İleli'l-hadîs, birinci cildi, mukaddime (s. 5-24), birinci bölüm (s. 25-249), ikinci bölüm (s. 250-350), üçüncü bölüm (s. 351-556) ve içindekiler (s. 557-562) kısımları; ikinci cildi ise, üçüncü bölümün devamı (s. 3-64), dördüncü bölüm (s. 64-405), sonuç s. (407-414), kitapta geçen Ayetlerin fihristi, baplara göre hadislerin fihristi, isimler, künyeler, nesepler, lakaplar ve adı geçen kadınlar için ayrı fihristler (s. 415-484) ve içindekiler (s. 485-489) kısımları olmak üzere toplam 1051 sayfadır.

Kitabın kapağında Nûreddin İtr, Muhammed Avvâme, Muhammed Acâc el-Hatîb ve Bedî' es-Seyyid el-Lahhâm isimli ilim adamlarının kitaba takdim yazdıkları ifade edilmişse de baskı esnasında oluşan bir problemden dolayı elimizdeki nüshada bu takdim yazıları bulunmamaktadır.

Yazar mukaddimede günümüz hadis çalışmalarına bakışını kısaca arz edip çalışmaların olumlu taraflarına değindikten sonra, bu çalışmalarda öne çıkan problemleri maddeler halinde zikretmiş, daha sonra ise konuyu seçme nedenlerini açıklamıştır. Yazar bu noktada, illel ve hadis rivayetinin kendilerine dayandığı medâr şahsiyetler² hakkında yapılan çalışmalarda bulunan boşluğa işaret etmiş ve bunu Zehebi (748/1348) ile İbn Receb el-Hanbeli'den (795/1393) yaptığı nakillerle desteklemiş, kendisinin de bu boşluğun bir kısmını doldurmak üzere mezkur çalışmaya başladığını ifade etmiştir. Daha sonra ise çalışmanın yöntemini kısaca açıklamıştır. Çalışmada yazar, medâru'l-isnâd olan imamlar ve talebelerini ve onlardan yaptıkları rivayetlerdeki farklılıkları tümevarım yöntemiyle ortaya koyup elde edilen neticelerin İlel ilmindeki etkisini incelemeyi hedeflemiş, bunun için öncelikle III. Asırdan başlamak üzere bazı hadis imamlarının kitaplarını kronolojik sıraya uyararak taramış, kavramları çalışıp tezdeki teorik kısmı oluşturduktan sonra mezkur okumalardan elde edilen önemli misalleri teorinin desteklenmesi için zikretmiştir. Mukaddimede ayrıca çalışmanın planını zikretmiş, kaynaklarına, benimsediği yazım üslubuna ve atıf yöntemlerine işaret etmiştir. Yazar burada akademik çalışmalardaki genel teamülün aksine, bir şahıs ismi ilk defa geçtiğinde mutlaka biyografisinin zikredilmesi ve meşhur isimlerin dahi uzunca biyografisinin verilmesi gibi esasları benimsemediğini ifade etmiş, sadece ilmi bir gayeyi tahkik edici bulunduğu noktalarda gerektiği kadar bu ayrıntıları zikrettiğini belirtmiştir. Yine hadislerin tahricinde konuya ve hadisin zikredilme amacına göre farklı yöntemler benimsediğini ifade etmiştir.

“Kavramların Temellendirilmesi” diye isimlendirilen birinci bölüm; “Medâru'l-isnâd”, ”Medâru'l-isnâd ile İlgili Kavramlar” ve ”İllel, İllelî Hadis ve İlel İlmi” adlı üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta yazar *medâru'l-isnâd* kavramının içerdiği iki kelimeyi kısaca tarif etmiş, *medâr* kavramının *bir hadisin medâr râvisi* olmak ve genel manada *hadislerin medâr râvisi* olmak şeklinde iki farklı manasını mütekaddim dönem muhaddislerinden yaptığı alıntılarla ve örneklerle açıklamış, kavramın oluşum süreci ve sonrasında kimler tarafından kullanıldığına işaret etmiştir. İkinci manada medâr sayılan râvileri, bölgelerini, bu kimselerin güvenilirliklerini, talebelerini, talebelerinin derecelerini, teferrüdü kabul edilip edilmemesi ve ihtilaf halinde hangisinin tercih edileceği durumlarını incelemiştir. İlk dönem hadis münekkittlerinin medâr olan bu râvilerin hadislerine olan ilgisi ve bu alanda yazılan eserleri incelemiştir. İkinci alt başlıkta ise *mahrecu'l-hadis*, *ihrâc*, *istihrâc*, *tahric*, *vecih* ve *tarik* gibi *medâru'l-isnâd* ile bağlantılı terimler incelenmiş, bu terimlerin delalet ettikleri alanla ilgili bilgiler

2 Yazımızın başında işaret ettiğimiz hadislerin büyük kısmını tedvin eden altı hadis otoritesi.

verilmiş ve “flanın hadisi” ve ”flanın rivayeti” gibi kullanımlar incelenmiştir. Üçüncü alt başlıkta ise *illet*, *illetli hadis* ve *ilel ilmi* kavramlarını ayrıntılı bir şekilde tanımlamış, bu kavramların, mütekaddim muhaddislerden yaptığı nakillerle ilk dönemdeki oluşum süreçleri üzerinde durmuş ve aralarındaki farkları ortaya koyarak manalarının kesiştiği şeklindeki yanılığa işaret etmiştir.

Medâr olan râvilerin çoğunluğu Tâbiîn dönemindedir. Hocaları ise Tâbiîn’in büyükleridir. Bu durumun, bu dönemde tedvin hareketi ve rihle faaliyetlerinin başlamış olması gibi iki önemli sebebi vardır. Senedin medâr râvi ile sahabi arasındaki kısmına *mahreç*, medâr râviden alan râvilerin rivayetlerine *vecih*, vechin alt senetlerine ise *tarik* denir.

“Medârü’l-isnâdın Bilinmesi ve Bunun İlel İlmiyle Bağlantısı” diye isimlendirilen ikinci bölüm “İletin Ortaya Çıkarılmasının Belli Yöntemleri”, ”Senetler Konusunda Hüküm Vermek İçin İletin Ortaya Çıkarılmasının Aşamaları” ve ”İsnadın Medârının Belirlenmesinin İlel İlmiyle İlgili Sonuçları” adlı üç alt başlıktan oluşmaktadır. “İletin Ortaya Çıkarılmasının Belli Yolları” adlı alt başlıkta öncelikle “Ezber ve Rivayetlerin Büyük Bir Bölümünün Bilinmesi Yolu” adlı başlıkta; ezberin önemi, bazı muhaddislerin ezbere bildikleri hadis sayıları, konuyla ilgili sözleri, ezberin hadislerdeki illetlerin tespitine etkileri, bir hocanın talebelerinin rivayet sayıları, tek isnatla rivayet edilen hadislerin bilinmesi, bir râvinin hocasından doğrudan duymadığı hadislerin bilinmesi, bir konuyla ilgili hadislerinin (bir bâbın hadisleri) bilinmesi ve kendisiyle hiçbir bilginin ispat edilemeyeceği senetlerin bilinmesi gibi farklı ezber formları üzerinden sunulmuştur. “Hadis Tenkidi Melekesinin Kazanılması Yolu” başlıkta ise kişide içtihat melekesinin var olması (kuvvetü’n-nefs), rical ilmi ile cerh ve tadil ilimlerinin bilinmesi, hadis imamlarının ıstılahlarının çok iyi bilinmesi ve hadis ilmiyle uzun süre uğraşmış olup çokça müzakere etmek gibi başlıklar üzerinden incelenmiş ve çeşitli nakillerle misallere yer verilmiştir. ”Senetler Konusunda Hüküm Vermek İçin İletin Ortaya Çıkarılmasının Aşamaları” adlı alt başlıkta hadisin tariklerinin toplanması ve mütabi ve şahitlerinin iyice araştırılması, hadisin medâr râvisinin belirlenip mahrecinin bilinmesi, medâr râviden rivayet edenlerin doğru ve yanlışlarının rivayet farklılıkları, eksik ve ziyadelerin incelenmesi sonucu bilinmesi aşamaları zikredilmiş ve her birinin illetin ortaya çıkarılmasında oynadığı role nakiller ve örnekler üzerinden değinilmiştir. ”İsnadın Medârının Belirlenmesinin İlel İlmiyle İlgili Sonuçları” adlı alt başlıkta ise hadisin bir nevi tarihinin takip edilmesi, hangi bölgede yayıldığı, medâr râviye kadar olan râvileri, medâr râviden sonraki râvilerin bilinmesi gibi hususların illetin iki çeşidi olan teferrüd veya muhalefetin tespitinde oynadığı role değinilmiştir.

Hadis ilimlerini rivayeten ve dirayeten derinlemesine bilme ve medâr konusunu iyi bir şekilde anlama kabiliyetlerinin bir hadisin illetinin tespitine yönelmeden önce kişide var olması gerekir ki hadis ilmiyle iştigal eden kimse ancak bundan sonra böyle bir yola girebilir. Bir hadisin tarikleri toplanıp karşılaştırıldıktan sonra yapılması gereken en önemli iş, medâr râvinin tespit edilmesidir.

“Teferrüd İletleri: Medâr Râvinin ve Mahreçteki Râvilerin Teferrüdü” diye isimlendirilen üçüncü bölüm; “İlk Üç Neslin Teferrüdü”, ”İlk Üç Nesilden Sonraki Râvilerin Teferrüdü”, ”Teferrüdün Reddedilmesi hususundaki ölçüler”, ”Teferrüdün Sonuçları” ve “Teferrüd ile İlgili Hadis İlimleri” adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bir önceki bölümde her hadisin bir teferrüd bir de şöhret dönemi olduğunu ve bu iki dönem arasındaki râvinin hadisin medârı olduğunu ve hadiste illetin medâr râviden önce de sonra da çıkabileceğini ortaya koyan yazar, bu bölümde teferrüd dönemiyle ilgili illetleri incelemektedir. Birinci alt başlıkta misaller üzerinden sahabenin teferrüdü konusu işlenmiş, sahabenin adaleti ve zabtı ile ilgili hususlar incelenmiş ve o dönemde teferrüdün kabul edildiğine dair nakillerde bulunulmuştur. Daha sonra tabiinin teferrüdü konusu işlenmiş, tabiinin üç ayrı tabakaya ayrılmış, adalet ve zabt durumlarıyla ilgili ayrıntılı bir taksimat yapılmıştır. Ayrıca tabiinin büyüklerinin hadis kabulüyle ilgili bazı görüş ve yöntemlerine de işaret edilmiştir. Bundan sonra ise etbau’t-tabiinin teferrüdü konusu işlenmiş, bu tabakaya kimlerin girdiği konusuna değinilmiş, bu tabakanın teferrüdünün kabul edilip edilmeyeceği ile ilgili bilgiler verilmiş ve bunların kabul edilen hadisleriyle reddedilen hadislerine örnekler zikredilmiştir. İkinci alt başlıkta ise ilk üç nesilden sonraki râvilerin teferrüdü incelenmiş, bu gruba kimlerin girdiğine işaret edilmiş, artık bu tabakada teferrüdün kalmamış olması gerektiği kabulü ve buna bağlı olarak bu tür rivayetlerin kabulünün büyük oranda mümkün olmadığına işaret etmiştir. Bu konuda teferrüdü reddedilen ve istisnai olarak kabul edilen râvilere örnekler zikredilmiştir. Üçüncü alt başlıkta herhangi bir râvinin teferrüdünün hadisin reddi için tek başına yeterli bir sebep olmadığı, bunun için râvide veya mervide bulunabilen başka karinelerin değerlendirildiğine işaret edilmiş, bu karineler hakkında hadis imamlarının ihtilafları olduğunu ve bunların içtihadı hususlar olduğu ifade edilmiştir. Teferrüdün reddindeki ölçüler râvi ile ilgili olanlar ve mervi ile ilgili olanlar şeklinde ayrı başlıklarda incelenmiş, bu konuda hadis imamlarından alıntılar yapılmış ve konunun anlaşılmasını sağlayacak örneklere yer verilmiştir. Dördüncü alt başlıkta teferrüdün sonuçları, râviyle ilgili olanlar ve merviyile ilgili olanlar şeklinde iki başlıkta zikredilmiş, teferrüd eden râvinin hadisinin amele konu olmuş olması veya sika bir râvi tarafından rivayet edilmiş olması gibi hususların o râvi hakkındaki hükme etki edip etmemesi hususu tartışılmış ve bu konuda hadis imamlarından nakiller yapılmıştır. Merviyeye

olan etkileri ise râvinin durumuna göre değişik ihtimallerle değerlendirilmiştir. Beşinci alt başlıkta farklı terimlerle işaret edilen birçok kısmın aslında dolaylı olarak ilel ilminin konusu olduğuna işaret edilmiş, bu kısımlardan meşhur, aziz, garip ve ferd ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Hadislerin bazıları onlarca sahabi tarafından rivayet edilirken, bazıları bir sahabi tarafından rivayet edilmiş ve ondan yayılmış, bazı hadislerde ise teferrüd tabiinin küçükleri tabakasına kadar, az bir kısmında ise etbau't-tabiin tabakasına kadar devam etmiştir.

“Medâr Râviden Rivayet Eden Râvilerin Derecelerinin Bilinmesinin Önemi ve Bunun Hadisin Hükümünün Belirlenmesi ve İletinin Ortaya Çıkarılması Hususlarındaki Rolü” diye isimlendirilen dördüncü bölüm; “Râvilerin Derecelerinin Farklı Olması ve Birbirlerine Tercih Edilmelerinin Sebepleri”, “Râvilerin Derecelerinin Farklı Olmasının Buhari ve Müslim’in Şartlarına Etkisi” ve “Medâr Râviden Yapılan Farklı Rivayetlerdeki İletler” adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Birinci alt başlıkta râvilerin derecelerinin farklı olması, *adalet*, *zabt* ve her ikisiyle alakalı olanlar şeklinde ayrı ayrı işlenmiş, bu şekilde râvilerin derecelerindeki farklılık ortaya konulduktan sonra ikinci alt başlıkta Buhari ve Müslimin şartları konusuna kısaca değinildikten sonra, medâr râvilerin talebelerinin derecelerinin hadisin derecesini etkilemesi ve bu durumun iki imamın şartlarıyla olan ilgisi ele alınmıştır. Dördüncü alt başlıkta ise medâr râviden alan râvilerin rivayetleri arasındaki farklılıklar sonucunda ortaya çıkan illetler, senette olanlar ve metinde olanlar olarak iki başlıkta incelenmiş, çoğunun senette olduğu ortaya konmuştur. Râviler arasındaki bu farklardan kaynaklanan illetler sonucu ortaya çıkan iki nevi olan şaz ve münker incelenmiştir. Bu iki kavramın medârla olan ilişkisini ortaya koyan müellif, bunların mütekaddim dönemdeki karşılıklarını ortaya koymaya çalışmış, bu dönemdeki kullanımlarının sonraki oturmuş kullanımdan farklı olduğuna işaret etmiştir.

İyi bir teorik alt yapısı olmakla birlikte konuları çok sayıda misal üzerinden inceleyen bu eserin ayırt edici özellikleri arasında; *şaz*, *münker*, *garip*, *ferd*, *illet* gibi sık kullanılan birçok hadis kavramının örnekler üzerinden mütekaddim dönemin vakîasına uygun tariflerinin ortaya konması hususu zikredilebilir. Medâr ve ilel ilminin bu şekilde öğrenilmesi, mütekaddim muhaddislerin usulünün daha iyi anlaşılması ve hadis melekesinin kazanılması hususunda daha faydalı olacaktır.

Eserde son olarak bir sonuç bölümü ve çeşitli fihristler bulunmaktadır.